

MÜƏSSISƏDƏ YARADILAN EHTİYATLARIN VƏ ONLARDAN İSTİFADƏNİN TƏHLİLİ

Açar sözlər: uçot, təhlil, ehtiyat, istehsalat proqramı

Ключевые слова: учет, анализ, резервы, производственная программа

Keywords: accounting, analysis, reserves, production program

XXI əsr özünün global həcminə, mahiyyətinin mürəkkəbliyinə, iqtisadi hadisələrin zənginliyinə görə əsaslı surətdə fərqlənir. İqtisadi proseslərin mütəhərrikliyi, inkişaf sürəti bu sahəyə dinamik xarakter verir.

Bazar iqtisadiyyatının indiki tələbləri şəraitində mütərəqqi texnika və texnologiya əmək məhsuldarlığının dönmədən artmasının əsasıdır. Ən yeni əmək alətlərinin tətbiqi əsas istehsal fondlarının aktiv hissəsinin artması ilə və deməli, əməyin fond təchizatı ilə yanaşı edir. Lakin çalışmaq lazımdır ki, əməyin fond təchizatının artım sürəti əmək məhsuldarlığının artım sürətindən az olsun. Yalnız bu halda elmi-texniki tərəqqi istehsalın iqtisadi yüksəlişinə kömək edir.

Sənayenin mütərəqqi strukturunun yaradılmasına təsir göstərən amillər arasında ən mühümü elmi-texniki tərəqqidir. Onun təsiri ilə müəssisələrin ölçüsü, respublikanın ərazisi üzrə istehsalın yerləşdirilməsi dəyişilir, sənayedə ixtisaslaşdırma və kombinləşdirmə inkişaf edir. Yüksək məhsuldar maşın və avadanlıqdan istifadə etmək ancaq istehsalın təmərküzləşməsi və ixtisaslaşdırılması şəraitində mümkündür.

İqtisadi artım sürətinin yüksəldilməsi nə qədər vacib olsa da, respublikanın inkişafını sürətləndirmək xəttinin məzmunu heç də təkcə bundan ibarət deyildir. Bu, çox vacibdir ki, iqtisadi inkişaf nəyin hesabına əldə ediləcəkdir.

Müasir mərhələdə makroiqtisadiyyatın inkişafının dərin təhlili əsasında iqtisadiyyatın idarə edilməsinin əsaslı istehsalat proqramını işləyib hazırlamaq lazımdır. Onu həyata keçirməyin ən mühüm üzvi hissəsi bütün iqtisadi sistemin kökündən yenidən qurulmasıdır.

Elmi-texniki tərəqqinin sənaye müəssisələrinin istehsal fəaliyyətinin keyfiyyət göstəricilərinə əsas və dövrüyyə fondlarından istifadə edilməsinə, sənaye məhsulu keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına və maya dəyərinin bütün ünsürlərinin aşağı salınmasına da təsiri böyükdür. Yeni texnikanın və qabaqcıl texnologiyanın tətbiq edilməsi əsasında əmək məhsuldarlığının təsiri ilə əmək haqqı xərclərinin payı azalır.

Elmi-texniki tərəqqinin səmərəliliyi təkcə ən yeni texnika buraxılışının artırılmasından deyil, həm də əsas fondlardan daha yaxşı istifadə edilməsindən asılıdır. Lakin son vaxtlar respublikanın bəzi sənaye müəssisələrində əsas istehsal fondlarının artım sürəti sənaye məhsulu buraxılışının gənişləndirilməsini xeyli qabaqlayır.

Müəssisənin məhsul istehsalı üzrə nəzərdə tutulan tapşırıq kompleks göstərici olmaqla istehsal həcmnin genişləndirilməsinə, məhsul satışı və mənfəət üzrə proqnozun yerinə yetirilməsinə, eyni zamanda müəssisənin kapitallarının yaranmasına və ən nəhayət, yeni texnikanın tətbiqinə şərait yaradır. Ona görə də müəssisənin digər iqtisadi göstəriciləri istehsal proqramının öz vaxtında yerinə yetirilməsinə şərait yaratmalıdır. Müəssisə yeni təşkil olunarkən istehsal prosesinə başlamaq üçün dövlət büdcəsi tərəfindən ona müəyyən miqdarda əvəzsiz olaraq əsas və dövrüyyə vəsaiti verilir və ya təsisçilər tərəfindən vəsaitlər qoyulur. Bu növ vəsaitin sonrakı artımı müəssisənin əldə etdiyi mənfəət hesabına olur. Ona görə də bu kapitallara müəssisənin özünün xüsusi kapitalı deyilir.

Müəssisədə istehsal prosesində yeni texnologiyaların tətbiq olunması və uçot işlərinin öz vaxtında və düzgün aparılması nəticəsində, müəssisə kapitallarından istifadəni yaxşılaşdırar və məhsul istehsalı xeyli artır.

Bazar münasibətləri şəraitində iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsində müəssisənin material ehtiyatları ilə təmin olunmasının, onların təsnifatı, qiymətləndirilməsi və uçotunun böyük əhəmiyyəti vardır.

Əmək əşyalarına xammal, əsas və köməkçi materiallar, yanacaq, yarımfabrikatlar və bitməmiş istehsalat daxildir. Material uçotunun əsas vəzifəsi vəsaitin qorunmasına, onlardan düzgün istifadə olunmasına və ehtiyatların vəziyyətinə nəzarət etməkdən ibarətdir.

Materialların mədaxil edilməsi zamanı, müşayiətedici sənədlərdə göstərilən miqdarla, faktiki mədaxil edilən materiallar müqayisə edildikdə çatışmazlıq aşkar edilən zaman qəbul aktına əsasən çatışmayan materialların tədarük qiyməti ilə dəyərinə belə köçürmə verilir.

İstehsal xərcləri hesablarında uçota alınan əsas məsrəflərin tərkibində xammal və əsas materiallar, köməkçi materiallar, satın alınmış yarımfabrikatlar, texnoloji məqsədlər üçün yanacaq və enerji sərfi mühüm yer tutur.

Materialların buraxılışının ilk və təsərrüfat ehtiyaclarına buraxılışının ilk sənədlər əsasında, uçot qiyməti ilə maddi qiymətlilərin uçotu üçün ayrılmış hesabların kreditinin və müvafiq hesablarla, yəni əsas və köməkçi istehsalat, avadanlıqların saxlanması və istismarı üzrə xərclər və digər hesabların debetləri üzrə əks etdirilir.

Müəssisənin mülkiyyətini qorumaq və materialların istehsalat ehtiyatları normasına uyğun olmasını təmin etmək üçün materialların natura ilə yoxlanılmasının böyük əhəmiyyəti vardır. Müəssisə materiallarının qalıqının inventarizasiyasının ildə bir dəfədən az olmayaraq, həmçinin anbarların maddi-məsul işçiləri dəyişildikdə inventarizasiya aparmağa borcludur.

Təsərrüfat mexanizminin yenidən qurulmasının ümumən vaxtı çatmışdır ki, bundan da məqsəd respublikanın iqtisadiyyatının inkişafına yeni, əlavə təkanlar vermək, iqtisadi qanunlardan, onun çox böyük yaradıcılıq imkanlarından və üstünlüklərindən daha dolğun istifadə etməkdir.

İqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi vasitəsi kimi bazar iqtisadiyyatına keçidin təsirliliyinin artırılması bu mürəkkəb və çoxcəhətli işdə həlledici rol oynamalıdır.

Müasir şəraitdə əməyin və əmək haqqı uçotunun təşkili çox vacibdir. Sənaye müəssisələrində əməyin ödənilməsinin iki forması mövcuddur: vaxtamuzd və işəməz əmək formaları. Müəssisələrdə əmək haqqı üzrə hesablaşmalar və əməyin ödəniş formalarından ən mühüm əhəmiyyətə malik olanı işəməz əmək haqqına – işəməz qiymətlər üzrə hazırlanmış məhsulun miqdar və keyfiyyətinə görə hesablanmış əmək haqqı aiddir.

İşəməz əmək haqqı hazırda müəssisələrdə ən geniş yayılmış əmək haqqı formasıdır. Təsərrüfat mexanizminin yeni sistemə keçməklə əlaqədar olaraq müəssisədə bu cür sistem işçilərin maddi marağını daha yaxşı təmin edir.

Burada əməyin keyfiyyəti əməyi öz məhsulu ilə yoxlanılır, çünki işəməz əmək haqqı ancaq o zaman tamamilə verilir ki, hazırlanmış məhsul orta keyfiyyətdə olsun. Buna görə də işəməz əmək haqqı sistemi əmək haqqını hesablamaq üçün daha münasibdir.

Fəhlələrin əməyinin ödənilməsinin işəməz forması mühüm yer tutur. İşəməz fəhlələrin əmək haqqını hesablamaq üçün onların istehsal etdikləri məhsulun miqdarını və hazırlanmış məhsul vahidinin işəməz tarifini bilmək lazımdır.

Məhsul istehsalının uçotu işəməz fəhlələrin əmək haqqını müəyyənləşdirmək üçün əsas sayılır. Bu uçot görülmə işlərin həcmi aşkara çıxarmaqla bərabər, fəhlələr tərəfindən istehsal normalarının yerinə yetirilməsi üzərində nəzarət aparmaq, əmək məhsuldarlığının səviyyəsini müəyyənləşdirmək, istehsal olunan məhsulların hərəkətini operativ uçota almaq üçün lazımdır.

Təsərrüfat hesablı münasibətlərin maddi əsasını istehsal müəssisələrinin sərəncamında olan istehsal fondları təşkil edir. İstehsal fondlarının hərəkətinin təhlili prosesində onların müəssisələrdəki təkrar istehsalının məzmunu cəmiyyət miqyasında təkrar istehsalla ayrılmaz vəhdətdə aydınlaşdırılır. Müəssisələrin fəaliyyətinin iqtisadi nəticələri, ictimai istehsalın səmərəlilik səviyyəsi istehsal fondlarının quruluşundan və onların səmərəli istifadə olunmasından çox asılıdır. Bununla əlaqədar olaraq əsas və dövryyə fondlarının hərəkət xüsusiyyətlərinin, onların yaradılması, səmərəli istifadə olunması qanunauyğunluqlarının və təkrar istehsal mexanizmlərinin öyrənilməsinə xüsusi diqqət yetirilir.

Hər bir sənaye müəssisəsi əhalinin sosial müdafiə fonduna müəyyən məbləğlər ayırır. Bu fondun vəsaitləri məhsulların maya dəyəri hesabına müəssisənin ayırmalarından yaradılır. Onlar xərcələrin müvafiq maddələrinə hesablanmış əsas və əlavə əmək haqqına (əmək ödənişinə) mütənəşib olaraq daxil edirlər. Fondun vəsaitləri çox vaxt müəssisənin özü tərəfindən müvəqqəti əmək qabiliyyətini itirməyə görə - xəstəlik vaxtına görə, hamiləliyə və doğuşdan sonrakı vaxta görə və i.ə. müavinəti ödəmək üçün istifadə olunurlar.

Müəssisədə yaradılan ehtiyatların və onlardan istifadənin uəotu və təhlilin əsas prinsiplərindən biri – mənəəet və onun istifadəsinin uəotu. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində mənəəetin rolu kollektivin xüsusi fondlarının yaradılmasının əsas vəsait mənbəyi olmaq etibarı ilə daha da artırmışdır. Ümumiyyətlə, mənəəet müəssisənin maliyyə nəticələrini özündə tam əks etdirir. Maliyyə nəticəsi dedikdə mənəəet formasında özünü göstərən müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin son iqtisadi yekunu başa düşülür. Mənəəet – müəssisənin bütün kollektivinin fəaliyyətini xarakterizə edən mühüm göstəricidir.

Müəssisənin fəaliyyətinin maliyyə nəticələri aktiv-passiv hesabda uəota alınır. Hesabat ili ərzində müəssisələr mənəəeti müxtəlif məqsədlərə istifadə edirlər ki, bu da vəsaitlərin yayındırılması adlanır. Yayındırılmış vəsaitlər müəssisənin əsas təsərrüfat fəaliyyətində iştirak etmir.

Bazar münasibətlərinin inkişafı ilə əlaqədar müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyətinin maliyyə təminatı mənbələrinin tərkibində və quruluşunda əhəmiyyətli irəliləyişlər müşahidə olunur. Onun maliyyə möhkəmliyini xarakterizə edən göstəricilərindən biri xüsusi kapitalın həcmi olur.

Xüsusi kapitalın əsas növlərindən biri də nizamnamə kapitalıdır. Həmin kapital sahibkarların müəssisəyə qoyduqları vəsaitlərin məcmusundan ibarətdir. Belə ki, müəssisənin nizamnamə kapitalı onun fəaliyyətini həyata keçirmək üçün müəssisənin işə başladığı vaxtda dövlət tərəfindən büdcədən ayrılmış vəsaitlərin məbləğini əks etdirir.

Nizamnamə kapitalı müəssisənin xüsusi kapitalının daha möhkəm hissəsinə aiddir. Ehtiyatın kapitalın gələcəkdə nəzərdə tutulmayan mümkün olan zərərlərin, itkilərin örtülməsi üçün qanunvericiliklə və təsis sənədlərinə müvafiq olaraq yaradılır. Ehtiyat kapitalı müəssisənin nizamnaməsi və ya təsis sənədləri ilə müəyyən edilmiş miqdarda mənəəətdən ayırmalar hesabına yaradılır.

Məzmununa görə - bu sığorta fondudu, qanunvericiliklə və müəssisənin təsis sənədlərinə müvafiq olaraq yaradılır. Fondun yaradılmasının əsas mənbəyini müəssisənin sərəncamında qalan mənəəet təşkil edir.

Əlavə kapital – maliyyə vəsaitlərinin daxili mənbələrindən biri hesab olunur, əsasən, dövriyyədən kənar aktivlərin yenidən qiymətləndirilməsi nəticəsində aşkar edilən, onların dəyərinin artması, əvəzsiz əldə edilən qiymətlilərin, emisyon gəlirlərinin hesabına yaradılır. Əlavə kapitalın yaradılması qaydası normativ aktlarla nizamə salınır.

Xüsusi təyinatlı fondlar, müəssisə tərəfindən müstəqil olaraq müəyyən edilmiş normalar üzrə müəssisənin sərəncamında qalan mənəəətdən ayırmalar hesabına, həmçinin təsisçilərin və digər müəssisələrin əvəzsiz haqları hesabına yaradılır.

Son makroiqtisadi nəticələrdən danışarkən istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi, əmək, material, təbii və maliyyə ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsi ilə bu nəticələrin qırılmaz əlaqəsini də nəzərə almaq lazımdır. Əslində bu, bir problemin iki cəhətidir: ehtiyatlardan nə qədər səmərəli istifadə edilərsə, tələbat bir o qədər daha dolğun ödənilir, tələbatın daha dolğun ödənilməsi isə öz növbəsində istehsalın səmərəliliyinə müsbət təsir göstərir, insan amilinin iqtisadiyyata təsirini gücləndirir.

Yuxarıda qeyd olunanlar baxımından mənəəet planının yerinə yetirilməsinin təhlil edilməsi böyük makroiqtisadi əhəmiyyətə malikdir. Mənəəet planının yerinə yetirilməsinin təhlili vasitəsilə müəssisənin ehtiyat mənbələrindən düzgün istifadə edilməsi, mənəəet planının yerinə yetirilməsinə təsir edən amillər müəyyən edilir və bu amillərin ayrı-ayrılıqda təsir dərəcələri hesablanaraq nəticə çıxarılır.

Keçmişdə belə ehtiyatların olmaması iqtisadiyyatı lazımi çeviklikdən məhrum edir, elm və texnikanın ən yeni nailiyyətlərinə və dəyişilməkdə olan ictimai tələbatı uyğun surətdə istehsalın yenidən qurulmasını ləngidirdi. Buna görə də vaxtı çatmış məsələlərin həlli üçün ən qısa müddətdə,

istehsal və maliyyə ehtiyatlarının etibarlı sistemini yaratmaq tələb olunur. Bu, etibarlı və dinamik tarazlaşdırılmış iqtisadiyyatı təmin etmək işinin tərkib hissəsidir. Bu həm də istehsalın intensivləşdirilməsindən və elmi-texniki tərəqqidən irəli gələn ziddiyyətli tələbləri müvəffəqiyyətlə uzlaşdırmağa imkan verən şərtidir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Quliyev V., Fətullayev R., Kərimov A. Beynəlxalq uçot və hesabatə giriş. II nəşr. Bakı, 2012
2. Məmmədov F.Ə. və başqaları. Vergilər və verqitutma. Bakı, 2006
3. Maliyyə hesabatı: formalaşması və təkmilləşdirilməsi problemləri. Bakı, Elm, 2003
4. Rzayev Q.R. Beynəlxalq mühasibat uçotu standartları və maliyyə hesabatı. Bakı, 2009
5. Rzayev Q.R. Mühasibat uçotu və audit. Bakı, 2006
6. Sadıqov Ə.A., Sadıqov T.Ə., Cəfərova Ş.Ə., Sadıqov C.Ə. Mühasibat uçotu. Bakı, 2012
7. Савицкая Г.И. Методика комплексного анализа хозяйственной деятельности. М.; 2009

Офелия Юсупова

АНАЛИЗ УЧЕТА РЕСУРСОВ И ИХ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НА ПРЕДПРИЯТИИ

Резюме

Подъем материального благосостояния и культурного уровня жизни народа на основе высоких темпов развития производства, ускорения научно-технического прогресса, повышения эффективности и качества работы является основным направлением экономической политики правительства на современном этапе. Решение указанной задачи возможно при переходе к преимущественно интенсивным факторам экономического роста, существенным элементом которых выступает экономное и рациональное использование всех видов ресурсов.

Ophelia Yusupova

RESOURCES AND THEIR UTILIZATION FOR ACCOUNTING AND ANALYSIS INSTITUTION ESTABLISHED

Summary

Lifting the material and cultural level of the people on the basis of high rates of production, accelerating scientific and technological progress, improving the efficiency and quality of work is the main focus of government economic policy at the present stage. The solution of this problem is possible in the transition to a predominantly intensive factors of economic growth, an essential element which acts economical and rational use of all resources.